

1.01
Prejeto 4. 2. 2013

UDK: 323.281: 355.40(497.5) "1945/1950"

Darko Dukovski*

Represija, zločini in nezakonitosti vojaških in civilnih organov oblasti v hrvaškem delu Istre (1945–1950)

IZVLEČEK

V prvih petih letih po drugi svetovni vojni je Istra prešla skozi proces državno-pravne tranzicije oziroma združitve s Slovenijo in Hrvaško v okviru Jugoslavije. V tem zelo občutljivem obdobju razdeljenosti njega ozemlja, negotovosti in družbeno-politične preobrazbe ter izgradnje novih oblasti je prihajalo do številnih nezakonitosti, represije in zločinov nad vsemi, ki so te procese skušali upočasniti ali jih zaustaviti. Represija je bila usmerjena proti nekdanjemu sovražniku v vojni, vojnim zločincem, kolaboracionistom, fašistom, ideološko-političnemu in nacionalnemu sovražniku, velikokrat pa tudi proti včerajšnjim zaveznikom in soborcem, torej proti vsem tistim, ki so na tak ali drugačen način preprečevali ali ovirali izvajanje političnih usmeritev komunistične partije. Oddelek za zaščito naroda (Ozna) in od marca 1946 Uprava državne varnosti (UDV) sta bila steber represivne politike novih oblasti in značilen primer tajne politične policije, ki je nastala v času izgradnje in prvih letih nove države z nalogo njene »obrambe« pred zunanjimi in notranjimi sovražniki. Drugi steber represije so bili upravni oddelki ljudskih odborov, tretji pa občinsko, okrajno in oblastno sodstvo.

Ključne besede: Istra, zgodovina po 2. svetovni vojni, politična represija, OZNA (Organizacija za zaščito naroda/ljudstva)/UDBA (Uprava državne bezbednosti/varnosti)

ABSTRACT

REPRESSION, CRIMES AND WRONGFUL ACTS OF THE MILITARY AND CIVILIAN AUTHORITIES IN THE CROATIAN PART OF ISTRIA 1945–1950

In the first five years after World War II, a process of a state-legal transition or unification with Slovenia and Croatia in the context of Yugoslavia took place in Istria. During this very sensitive period of the division of its territory, uncertainty, socio-political transformation and establishment of the new authorities, numerous illegalities, repression and crimes were committed against everyone who tried to hinder or prevent these processes. The repression was aimed against the former wartime enemies, war criminals, collaborators, fascists, ideological, political and national enemies, and often also against the former allies and fellow fighters – in short, against anyone preventing

* Dr., redni profesor, Filozofski fakultet Sveučilišta na Rijeci, Sveučilišna avenija 4, HR - 51000 Rijeka; e-naslov: ddukovski@ffri.hr

or hindering the political agenda of the Communist Party. The Department for the Protection of People (OZNA) and, since March 1946, State Security Administration (UDV) represented the pillar of the repression policy of the new authorities and a characteristic example of secret political police, which was formed during the establishment and in the first years of the new state and entrusted with the task of "defending" the state from external and internal enemies. The second pillar of repression consisted of administrative departments of people's committees, while the third one was made up of municipal, district and administrative unit courts.

Keywords: Istria, history after WWII, political repression, OZNA/UDBA

1. Zgodovinski kontekst povojne komunistične represije

1.1 Zunanjepolitični kontekst represije

Problem razmejčitve Jugoslavije in Italije v Istri in vprašanje njenega nerešenega državno-pravnega statusa po drugi svetovni vojni, v času trajanja pariške mirovne konference, se zdi najpomembnejši dejavnik represije vojaških in civilnih organov nove, ne do konca zgrajene komunistične oblasti v hrvaškem in slovenskem delu Istre. Problem je še bolj zapleten, saj so se na območju celotne Julijske krajine (Venezia Giulia) lomili in spopadali interesi dovčerajšnjih vojnih zaveznikov.¹

Raziskovalni oddelek britanskega ministrstva za zunanje zadeve (Foreign Office) je že od junija 1944 sestavljal analitične smernice in odrejal cilje, ki so kasneje pomenili bistvo britanske diplomatske in vojaške strategije do Italije, Jugoslavije in sporne območja Julijske krajine. O Julijski krajini je ustvarjena predstava kot o območju, ki ga »razdirajo« nasprotni nacionalizmi. V skladu s tem je britanska diplomacija sprejela predlog uporabe pravila etnično čistih, celovitih geografskih območij, na katerih bi bile meje postavljene na črti etničnega razdvajanja z možnostjo izmenjave prebivalcev.² To je bila zelo pomembna zahteva za pomen prihodnjih dogodkov, ki so najbolj obremenili hrvaško, slovensko in italijansko prebivalstvo. Verjelo se je, da bo tako moč zmanjšati etnične razprtije in politične krize po vojaškem spopadu. A zgodilo se je ravno nasprotno. Obe zainteresirani strani sta molče sprejeli britansko idejo etnično čim bolj celovitih ozemelj. Po vojni je to povzročilo številne primere političnih obstrukcij in velikega nasilja na eni in drugi strani. Drugi predlog britanske diplomacije je bil, da s tem spornim območjem upravljajo zavezniške sile in da se zainteresirani strani (italijanska in jugoslovanska) izključita iz kakršnih koli oblik oblasti na teh območjih, vse dokler se ne najde skupna rešitev spora. Jugoslovanska

¹ Darko Dukovski: Rat i mir istarski. Pulj 2001.

² The National Archives Kew Gardens (TNA), War Office (WO), 220/71: Zaupno poročilo 12. 6. 1944 (P.I.C.) Political Gazetteer of Yugoslavia, No. 8 Istria; prav tam, Kabinet premierja (CAB), 65/52/10: W.M. (45) 60th Conclusions: Confidential Annex, 13. 5. 1945. Military situation in Venezia Giulia. Top Secret.

stran je imela o tem povsem drugačno mnenje. Niti ameriški niti sovjetski zavezniki niso imeli posluha za britanske načrte.³

Jugoslovanska stran je med marcem in aprilom 1945 načelno utrdila odnos do italijanskega prebivalstva v Dalmaciji, Kvarnerskem primorju, Istri in Slovenskem primorju. Italijani, ki so tam živeli pred 1. januarjem 1919, torej tisti, ki so imeli avstro-ogrsko državljanstvo, bi imeli pravico do izbire (torej bi lahko tudi ostali), medtem ko bi tisti, ki so se priselili v Istro po 1. januarju 1919, morali oditi. Ni razloga, da ne bi verjeli, da je bilo to načelno stališče vodilnih ljudi jugoslovanske vlade pozneje privzeto kot politična usmeritev, še posebej, ker je na enak način razmišljala tudi britanska diplomacija.⁴

Na osnovi 79. člena mirovne pogodbe z 10. februarja 1947 je bila Jugoslavija na priključenem ozemlju pooblaščen, da zapleni vse italijansko imetje (dobrine, pravice in interese) italijanskih fizičnih in pravnih oseb, ki so bile na tem ozemlju 15. septembra 1947, ko je začela veljati mirovna pogodba. Jugoslavija je imela pravico do razpolaganja z imetjem do višine svojih reparacijskih zahtev do Italije, Italija pa je imela obvezo, da za to imetje dá nadomestilo svojim državljanom. Optantsko imetje, ki ni bilo ponujeno v odkup, je bilo blokirano, dokler se o tem ni dosegel sporazum.

1.2. Notranji politični, družbeni in gospodarski kontekst represije

Notranji kontekst represivne politike komunističnih oblasti v coni B Julijske krajine oziroma coni B Svobodnega tržaškega ozemlja (okraj Buje) je slojevit, tako kot so zapleteni tudi vzroki represije. Politično-družbeni vzroki so morda tudi najbolj jasni. V veliki meri gre za t. i. revolucionarno nasilje, torej represijo nad silami, ki ideološko nasprotujejo komunistom (revoluciji) oziroma radikalnim družbenim spremembam, ki temeljijo na komunistični ideologiji. Seveda gre tudi za »pacifikacijo« območij, osvojenih v napadu jugoslovanske vojske, ki so jih nameravali pripojiti novi Jugoslaviji. Represija se je izvajala nad vsemi, ki so bili za obstanek Istre v Italiji, ne glede na ideološko usmerjenost. Gospodarske vzroke represije pa lahko iščemo v zelo težki, kaotični povojni situaciji, z veliko lakote in revščine, pa tudi v procesu »prvobitne akumulacije kapitala« države v nastajanju, ki se je izvajal s številnimi sekvestracijami, konfiskacijami in nacionalizacijo nepremičnin sovražnikov ljudstva, vojnih zločincev, ideoloških (razrednih) nasprotnikov, Rimskokatoliške cerkve itd.

»Zakonska« osnova represivne politike vojaške in civilne uprave v hrvaškem delu Istre je bila Odločba o zaščiti nacionalne časti Hrvatov in Srbov na Hrvaškem, ki jo je morala dosledno spoštovati, a je v precej zapleteni istrski situaciji vnesla tudi veliko zmede s politično škodljivimi posledicami.⁵ Odločba ima 16 členov, od ka-

³ Francis L. Loeweheim, Harold D. Langley, Manfred Jonas: Roosevelt and Churchill. Their Secret Wartime Correspondence, dok. št. 400, 1. 7. 1944, str. 546.

⁴ Arhiv Jugoslavije (AJ), fond št. 60, f. 1–1: Telegram ministra notranjih zadev podpredsedniku vlade in ministru za Ustavodajno skupščino, 21. 3. 1945, št. 194/2; Odgovor (Reply), 9. 4. 1945, št. 73.

⁵ HR-DAPA, Okrajni narodnoosvobodilni odbor (ONOO), Buje, (1945), šk. 3, Odločba o zaščiti narodne časti Hrvatov in Srbov na Hrvaškem.

terih vsak obravnava posamezno skupino kaznivih dejanj, odgovornosti in sankcije oziroma pristojnosti posameznih sodišč. Za kazniva dejanja »proti narodni časti« so veljala vsa dejanja, ki so žalila čast naroda ali pa so bila usmerjena proti osnovnim interesom naroda in pridobitev, »na katerih se gradi demokratična federativna Jugoslavija«. ⁶

Odločba se je nanašala predvsem na kaznovanje vojnih zločincev in sovražnikov ljudstva. Dejanja teh preganjanih skupin so bila sankcionirana z izgubo »narodne časti« (kar koli naj bi to že pomenilo), prisilnim delom, delno ali popolno konfiskacijo imetja ali denarno kaznijo in izgonom. Po Odločbi ta dejanja niso zastarela. Bolj natančno, kaznovani so bili vsi tisti, ki so se opredelili za italijansko možnost državno-pravnega statusa Istre. Čeprav so se v okrožjih ustanavljala »sodišča za zaščito narodne časti«, so tujim državljanom (Italijanom, ki niso sprejeli jugoslovanskega državljanstva) za iste delikte sodila vojaška sodišča. Izvršni organi represije na območju Vojne uprave Jugoslovanske armade so bile vojaške enote JA, Ozna, Navadna zaščita in Ljudska milica.

Ozna se je že v drugi polovici leta 1944 in v prvih mesecih leta 1945 pokazala kot organizacija, ki je ni bilo mogoče nadzorovati iz partijskih struktur. Praviloma je zvezo z Ozno vzdrževal izključno sekretar Oblastnega komiteja KPH. Tako Oblastni komite ni imel priložnosti spremljati dela te organizacije, kaj šele, da bi imel kakršen koli vpliv na njeno delo. Zaradi tega so se prepogosto dogajale napake in nepravilna represija do prebivalstva Istre. Včasih so se dogajale nekontrolirane likvidacije »sovražnikov ljudstva«, katerih krivda ni bila dokazana. ⁷

Po dokumentu »Naloge NOO (narodnoosvobodilnih odborov, op. a.) pri osvobajanju v novih krajih« je imela Ozna v osvobojenih mestih neomejeno oblast. Tako so bili vsi organi ljudske oblasti in vojska podrejeni njej. Njena prva naloga je bila »očistiti« mesto sovražnikov brez kakršnega koli sodišča. Šele po »čiščenju« so lahko oblast prevzeli NOO. ⁸ V tem zaupnem dokumentu, ki je bil izdan na začetku 1945 in ima 20 točk, je namreč točno opisan postopek »prevzemanja« mest in odstranjevanja »sovražnih elementov«. 5. točka določa postopek vstopa vojske v mesta: »a) najprej vstopi vojska, ki vojaško zavaruje vse objekte, ne glede na to, ali so vojaški ali ne; b) vojska bo neposredno pod svojo upravo obdržala samo tiste objekte in ustanove, ki jih je imela sovražna vojska, ali v kateri je sovražna vojska imela svojega delegata /.../; d) sočasno z vojsko, oziroma takoj po njej, vstopajo vojska Ozne in organi Ozne. Poverjenik Ozne izda razglas o morebitnem začasnem obsednem stanju in predpiše zadrževanje meščanstva in ljudstva v teh prvih dneh; e) v prvih dneh vso oblast, še posebej upravno, izvaja Ozna, ki ima na voljo vse organe upravnih oddelkov NOO; f) ko Ozna izvede prva čiščenja in zavaruje mesto, začne predajati upravo v roke NOO. Aparat notranje uprave od Ozne počasi prevzema tiste posle, ki spada-

⁶ Prav tam.

⁷ Dušan Diminić: Istra u partizanskom notesu (1943–1945). Pulj 1986, str. 67–68.

⁸ HR-DAPA, ONOO (1945), šk. 9, Poročila 1945.

jo v pristojnost Ozne že po svoji sposobnosti, dogovoru in potrebah. /.../ 17. točka: V vsakem okraju je treba takoj ustanoviti taborišča za prisilno delo.«⁹

To stanje je v Istri trajalo dlje, kot je bilo predvideno. V tem obdobju so državljani opazili, da je izginilo določeno število sodržavljanov. Maja 1945 je bil politični položaj v Labinu težek. Italijanski prebivalci naj bi (nikoli ni bilo dokazano) čez noč brisali hrvaške ali jugoslovanske nacionalne in komunistične parole in razglase ter snemali slike Josipa Broza Tita z zidov, vse dokler na hišah niso bile postavljene tudi italijanske trobojnice, pa čeprav z rdečo »peterokrako«.¹⁰ Po spominih sodobnikov so bili socialistične parole, slavljenje Tita in zahteve po zedinjenju Istre s Hrvaško in Jugoslavijo praviloma napisane na zidovih hiš »sovražnikov ljudstva« (za kazen). Stanje se je naglo izboljšalo, občutek ogroženosti od samovolje in maščevanja pa se je zmanjšal, ko so začela delati sodišča in ko je vsaj v tem segmentu začela funkcionirati pravna država.¹¹

Zelo velika pooblastila, ki so jih imeli uslužbenci Ozne v novoosvojenih krajih, so bila pogosto zlorabljena ali uporabljena po osebnih željah odgovornih ljudi, še posebej pri označevanju oseb, ki bi lahko postale vodje morebitne politične in nacionalne opozicije, za »sovražnike ljudstva«. Čas stabilizacije političnih in vojaških razmer v Istri sta bila prav ta dva kritična meseca (maj–junij) 1945, ko so bile izvedene nezakonite privedbe, aretacije, konfiskacije, izgnanstva, pa tudi umori Ozne in tistih organov oblasti, ki so se jim dali na razpolago, in to ne samo v Istri, ampak na celotnem območju Julijske krajine.¹² Tisto, kar so pogosto očitali Ozni, med drugimi tudi organi oblasti, je bila slaba izbira ljudi, ki niso bili dorasli resnosti in odgovornosti v položaju, v katerem so se znašli.

Narodna zaščita je bila v pomoč milici in hkrati v pristojnosti upravnih oddelkov narodno osvobodilnih odborov. Ker njeni pripadniki niso imeli ne obleke ne obutve in so bili nasploh v zelo slabem stanju, sta jih podcenjevali tako vojska kot Ozna. Celo obveznih dnevnih obrokov niso dobivali, kar je tudi pri njih samih puščalo vtis, da so na robu interesov in skrbi pristojnih organov. Neprimeren družbeni status je močno vplival na njihovo pripravljenost in predanost poslu. Nacionalna sestava Narodne zaščite v Istri je bila res zanimiva. Od 1.314 pripadnikov, razporejenih v 4 bataljone, je bilo 1.134 Hrvatov, 165 Italijanov, 11 Srbov in 4 drugih narodnosti.¹³ To so bili večinoma mladi ljudje iz ruralnih okolij s končano osnovno šolo ali brez šole. Zato so imeli težave v komunikaciji z okoljem, prebivalstvo jih je pogosto zasmehovalo, ali pa so bili tema številnih šal. Ker so z ustanovitvijo Ljudske milice pripadniki Narodne zaščite večinoma prešli v novo službo, se je tako prejšnji odnos prebivalstva do Narodne zaščite prenesel na Ljudsko milico.

⁹ Prav tam.

¹⁰ HR-DAPA, ONOO, (1945–1946), šk. 10, Poročilo ONOO Labin, 19. 5. 1945, št. 184.

¹¹ Prav tam, Poročilo ONOO Labin, 7. 6. 1945, št. 653.

¹² TNA, WO, 204/12871: OZNA agents and suspects: Poročila julij 1945–januar 1947.

¹³ HR-DAPA, ONOO, Izvršni odbor (IO) (1945–1946), šk. 9, Poročilo Upravnega oddelka, 5. 8. 1945. Priloga.

2. Primeri in ozračje represije

2.1. Represija do vojnih ujetnikov in »vojnih zločincev«

V prvih povojnih dneh v Istri so bili storjeni zločini nad ujetimi pripadniki sovražne vojske. V Pulju so 8. maja brez sojenja ustrelili kontraadmirala Georga Waueja skupaj z njegovim štabom in pripadniki Waffen SS. V naslednjih dneh so Ozna in deli enot JA, ki so okupirali Istro, likvidirali pomembne ujete pripadnike, predvsem častnike in podčastnike fašistične enote MDT (Milizia Difesa Territoriale, Milica za teritorialno obrambo). Likvidirani so bili tudi nekateri ujeti nosilci fašistične civilne oblasti istrskih mest.¹⁴ Zato je bila za del italijanskega prebivalstva Pulja JA »okupatorska«, ne pa »osvobodilna« vojska. Nezakonite likvidacije so trajale vse do pomladi 1946.¹⁵

Pomanjkanje delovne sile v Istri se je urejalo tudi z zaposlovanjem vojnih ujetnikov, še posebej za težja poljedelska dela ter v kamnolomih in rudnikih. Tako so nemške ujetnike v Pazinu uporabljali predvsem za dela v rudniku Raša in na Čepičkem polju. Oblastni narodnoosvobodilni odbor za Istro je julija 1945 od Poveljstva Istrsko-reškega vojaškega področja zahteval nekaj tisoč vojnih ujetnikov, ker pa niso razpolagali s tolikšnim številom ujetnikov, so zahtevo poslali naprej poveljstvu JA, ki jim je vendarle poslalo zahtevano število. Skupaj z ujetniki v Klani (250) in Pazinu (z dogovorom s štabom ujetniškega bataljona) je Oblastni odbor razpolagal s 4.000 vojnimi ujetniki, ki jih je takoj razporedil na delo po celi Istri.¹⁶ Ob zdravstveni zaščiti, ki jim je bila zagotovljena v istrskih bolnišnicah, sta njihov položaj in namestitev še naprej ostala neznaniki. Ni podatkov o prejemanju paketov Rdečega križa, ali o tem, kako in kje so se hranili, ali so z njimi grdo ravnali ipd. Ni točno znano niti, na katerih posestvih so delali in kakšen odnos je imelo do njih lokalno prebivalstvo.

Vojnim zločincem so v prvih povojnih dneh v coni B praviloma sodili javno, pred tam živečimi ljudmi, včasih na odprtem prostoru. Ljudje so zelo aktivno sodelovali v sojenju znanim fašističnim zločincem, kot so bili Mizzano, Gasparini ali Imperlini, katerih hudodelstva so bila prebivalstvu Istre splošno znana. Vseeno pa na takšnih sojenjih ni bilo prave obrambe in edina kazen je bila smrtna. Sodbe so bile praviloma tudi takoj izvršene. Včasih je bila javnost celo preveč vključena v sodne postopke in izvršitve sodbe. Med takšne primere prištevamo tudi linčanja v Vodnjanu in Balah, ko so prebivalci teh mest sami sodili »zločincem«, ki jih je sodišče osvobodilo zaradi pomanjkanja dokazov. Takšni primeri so bili za novo oblast tudi politično škodljivi. Podobno se je dogajalo tudi v drugih istrskih mestih, a vsi odgovorni, še posebej tisti iz Narodne zaščite, so bili disciplinsko kaznovani, proti nekaterim pa so bili sproženi

¹⁴ TNA, WO, 204/12871: OZNA agents and suspects: poročila julij 1945–januar 1947.

¹⁵ HR-DAPA, ONOO, (1945), šk. 9, Poročila po okrajih: KNOO Buje, 26. 7. 1945, št. 1229; NA, WO, 204/12871: OZNA agents and suspects: Poročila od julija 1945 do januarja 1947; TNA, WO, 204/12765: Venezia Giulia: Partisan activity in VG.

¹⁶ HR-DAPA, ONOO, (1945), šk. 10, Pismo Poveljstva Istrsko-reškega vojnega področja Oblastnemu NOO za Istro, 28. 7. 1945. št. 113.

tudi kazenski postopki.¹⁷ Po velikem nasilju Ozne so v partijskem vrhu začeli razmišljati o njenem umiku iz mest in prepustitvi oblasti Vojaški upravi Jugoslovanske armade.¹⁸ V okraju Buje je bilo do decembra 1946 sekvestrirano in postavljeno pod začasno upravo 78 nepremičnin tistih, ki so po osvoboditvi pobegnili v Italijo, ali pa jim je bilo sojeno kot vojnim zločincem.¹⁹

Takšnih primerov nezakonitih dejanj organov, ki bi morali ščititi in izvajati zakon, je bilo v obdobju 1945–1946 relativno veliko. Poleg teh pojavov so v razvoju ljudske oblasti v Istri, v bistvu pa v vzpostavljanju državne oblasti, kot »dediščino preteklosti« ugotovili »pojavnost koristoljubja, drobnih umazanij in malverzacije /.../, špekulacije, črne borze, poneverjanja in kraje /.../, kot npr. v vrstah nekaterih odbornikov Okrajnega NOO Buje».²⁰ Seveda je tudi to vplivalo na izgubo zaupanja prebivalcev v ljudsko oblast, ki se je postopoma vse bolj oddaljevala od njih in postajala sama sebi zadostna.²¹

2.2. Represija in zločini proti »sovražnikom ljudstva«, politični opoziciji in duhovništvu

Pravna osnova za ustvarjanje državne lastnine v obdobju do leta 1950 niso bili samo procesi nacionalizacije, ampak tudi konfiskacije imetja tistih oseb, ki so sodelovale z okupatorjem, ali za katere je obstajal sum sodelovanja. »Greh« je bil tudi nesodelovanje pri pomoči NOV. Vse do leta 1947 so bili upravni oddelki oblastnega in okrajnih narodnoosvobodilnih odborov najbolj zaposleni z izvajanjem sekvestracije ali konfinacije zemljišč in premoženja imetja oseb, ki so med vojno sodelovale s sovražnikom, ali pa so storile kak drug zločin.²² Oddelek za notranje zadeve ali Upravni oddelek je imel nalogo varovati javni red in mir, »še posebej pa osebno imetje državljanov«.²³ A da bi lahko izvajali sekvestracijo ali konfiskacijo imetja, je morala biti oseba najprej razglašena za »sovražnika ljudstva«. Med njimi je bilo največ tistih, ki so bili proti zedinjenju Istre z Jugoslavijo.

Specifična politična situacija boja za Istro po drugi svetovni vojni je prispevala k represivni aktivnosti Ozne do vseh, ki se niso strinjali s politiko KPJ, še posebej pa do tistega dela prebivalstva, ki se je izreklo za obstanek Istre v Italiji. Prelomni trenutek

¹⁷ Prav tam; prav tam, šk. 9, Poročilo Upravnega oddelka, 5. 8. 1945; Glas Istre, 28. 6. 1945, št. 55.

¹⁸ Zapisnici Politbira Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945–1952, zv. 1 (1945–1948). Zagreb 2005 (dalje Zapisnici Politbira CK KPH), str. 147–148.

¹⁹ HR-DAPA, ONOO (1945), šk. 9, Poročilo KNO Buzet, 1. 6. 1945, bb; ONO Buje (1945), šk. 7, Značilnosti sovražnih sodelavcev za sekvestracijo, 24. 5. 1946, št. 2/46; Značilnosti sovražnih sodelavcev za sekvestracijo, 24. 6. 1946, št. 3384.

²⁰ HR-DAPA, ONOO (1945–1946), šk. 3, referat D. Diminića na Oblastni narodni skupščini, 9. 12. 1945.

²¹ HR-DAPA, ONOO, Socialni oddelek (SO), (1945), šk. 541: f:XI: Zapisnik seje, 20. 7. 1945.

²² HR-DAPA, ONOO (1945–1946), šk. 9, Poročilo Upravnega oddelka v Pazinu, 5. 8. 1945.

²³ Prav tam. V Istri je bilo konec 1945 1150 miličnikov, enoto pa so nameravali povečati še za 850 ljudi. Zato so se pri svojem delu morali opreti na vojaško-zaledne oblasti in enote Narodne zaščite.

končne odločitve dela italijanskega prebivalstva za odhod iz Istre je bila akcija podpisovanja peticije za priključitev Istre Hrvaški in Jugoslaviji, ki jo je konec avgusta in v začetku septembra 1945 organizirala Slovansko-italijanska antifašistična unija. Dokumenti iz tega obdobja potrjujejo težave, s katerimi so se srečevali. Na primer, »peticija za Jugoslavijo« je bila uspešna v vseh krajih na Labinštini, razen v mestih Rabac, Sv. Lovreč, Kožljak in Zagorije. 235 oseb iz teh mest peticije ni podpisalo, kar so predstavniki SIAU razložili z dejstvom, da »je tukaj veliko mornarjev, ki imajo zvezo s Trstom in na katere je do neke mere delovala tudi sovražna propaganda, nekateri pa so se vendarle bali posledic teh podpisov in so rekli, da bodo ostali nevtralni in se imeli za Istrane, a nič več. Mogoče je tudi tukaj nekoliko delovala reakcionarna propaganda za avtonomijo.«²⁴ Poverjeniki in agenti Ozne so te osebe nadzorovali in celo izvajali zastraševanja. Po poročilu Ljudske milice so konec leta 1945 tudi ženske kot manj sumljive sodelovale v »protihrvaškem« in »protijugoslovanskem« odporu italijanskega prebivalstva s prenašanjem propagandnega gradiva iz mesta v mesto.²⁵

Nad italijanskim delom prebivalstva je bil izvršen z ene strani načrtovan, z druge pa nenačrtovan, spontan pritisk kot posledica slabe in samovoljne politike lokalnih oblasti na terenu, materialnih interesov in maščevanja.²⁶ Eden od številnih primerov je tudi aretacija markiza Polesinija v Poreču 10. junija 1945. Po protestih meščanov je bil izpuščen po dveh dneh.²⁷ Na lokalni ravni oblasti je bilo pogosto mogoče opaziti, da so govorili eno, delali pa drugo, kar je povzročilo dvome tudi pri Hrvatih, kaj šele pri Italijanih, ki so se zaradi takšnih dogodkov že od maja 1945 počutili ogrožene. Zato so javno izražali svoje negodovanje in zahtevali javno obrazložitev oblasti v primeru aretacije ne samo Polesinija, ampak tudi drugih meščanov Rovinja.²⁸

Ozna je samovoljno izvajala aretacije (od osvoboditve) vse leto 1945, ne glede na proteste ljudi, včasih pa tudi NOO.²⁹ Da bi umirili italijansko prebivalstvo, so predlagali, da v Ozno vstopijo predstavniki Italijanov.³⁰ Čeprav »nacionalni ključ« sestave Ozne ni bil načelno sprejet, to ne pomeni, da Italijanov, seveda pripadnikov JA, ni bilo med poverjeniki. Bilo jih je kakšnih deset in zelo hitro, že čez kakšno leto, so zapustili službo ali pa so bili med obdobjem Informbiroja (IB) aretirani.³¹ Očitno

²⁴ HR-DAPA, ONOO (1945–1946), šk. 10. Poročilo odbora Enotne narodnoosvobodilne fronte (JNOF) Labin, 6. 9. 1945.

²⁵ HR-DAPA, ONOO (1945), šk. 9, Poročilo Ljudske milice za Istro, 30. 11. 1945, št. 1769. Izvedeli smo, da so bile štiri prebivalke Vodnjana italijanske narodnosti, zaposlene v Pulju, ujete z "reakcionarnimi zdravili" pri vračanju domov in so bile predane v zaslisanje Ozni. O njihovi usodi ni zapisano ničesar.

²⁶ Darko Dukovski: Istra i Rijeka u prvoj polovini 20. stoljeća (1918–1947). Zagreb 2010; Cristiana Colummi, Liliana Ferrari, Gianna Nassisi, Germano Trani: Storia di un esodo – Istria 1945-1956. Trieste 1980 (dalje Colummi, Ferrari, Nassisi, Trani, Storia di un esodo).

²⁷ HR-DAPA, ONOO (1945–1946), šk. 10, Poročilo, 13. 6. 1945, št. 231.

²⁸ HR-DAPA, ONOO (1945–1946), šk. 10, Poročilo, 22. 6. 1945, št. 354.

²⁹ HR-DAPA, ONOO (1945), šk. 9, Poročila po okrajih: ONOO Buje, 26. 7. 1945, št. 1229.

³⁰ HR-DAPA, ONOO (1945), šk. 9, Poročilo okrajni narodni odbor (ONO) Buzet, 1. 6. 1945.

³¹ TNA, WO, 204/12871. Ukaz Štaba Zavezniških sil na Mediteranu o obveščevalni delavnosti, 13. korpusu na območju Julijske krajine in zbiranju podatkov, 28. 6. 1945. Tajno; Pisarna Poveljnika Mediterana, Štab Zavezniških sil, 29. 7. 1945; Ukaz feldmaršala Alexandra načelniku štaba 13. britan-

je, da se želeli s tem pomiriti vest, pa tudi vse večje nezadovoljstvo do tedaj »lojalnega« prebivalstva. Zapirali, deportirali ali ubijali so tudi nekatere pripadnike CLN (Comitato di Liberazione Nazionale, Odbora narodne osvoboditve), in sicer člana goriškega CLN socialista Licurga Olivija in člana Stranke akcije Augusta Sverzuttija, člana tržaškega CLN Carla Dell'Antonia, na Reki republikanca Angela Adama in reškega avtonomista Riccarda Zanella, nekaj pripadnikov Corpo di Liberazione Italiano (Italijanski korpus osvoboditve) kot je bil Tržačan Enrico Giannini, ter komunista Giacoma Silvestrija in Lelia Zustovicha. Vsi so doživeli svoje tragične usode zaradi nestrinjanja glede vprašanja državno-pravnega statusa Julijske krajine, Istre in Reke. Dejstvo, da so bili protifašisti, ni bila nikakršna olajševalna okoliščina v tistem času in v odnosu do tega vprašanja. Ozna se je še posebej angažirala, da so ujeli, včasih pa tudi samovoljno kaznovali, »vojne zločince« in »sovražnike ljudstva«. V negotovem povojnem času ni bilo težko nekoga razglasiti za sodelavca okupatorja ali »sovražnika ljudstva«, še posebej, če je imel zanimive nepremičnine, ki so »padle v oči« komu med partijskimi ali okrajnimi oblastnimi funkcionarji. Še posebej atraktivne so bile »družinske hiše in vile v mestih«. Pod sekvestracijo in konfiskacijo so padle nepremičnine tudi nekaterih nemških državljanov zaradi njihovega »izdajalskega obnašanja«, »sodelovanja s SS in Gestapom«. Na podoben način in pod podobnimi obtožbami so bile odvzete nepremičnine italijanskim industrialcem in veleposestnikom.³² Oblasti v Okrajnem NOO Buzet so do junija 1945 izvedle 13 sekvestracij in konfiskacij stanovanj, ki so pripadala družinam, ki so po osvoboditvi pobegnile v Italijo.³³ Med temi sekvestracijami so bile storjene številne napake, popravili so jih le malo. Najpogosteje se je dogajalo, da so sekvestrirali imetje osebe, katere sin je bil pri fašistih, čeprav je vladalo vodilo, da vsak odgovarja za svoja dejanja. Poleg tega so se dogajale nepravilnosti, ko so konfiskacijo izvajale službe, ki zanje niso bile pristojne, kot so vojaškozaledne oblasti ali Ozna.³⁴

Zanimiv je primer konfiskacije imetja in dragocenosti iz vile na otoku Sv. Andrije (rovinjski akvatorij) grofice Barbare Huetterot, ki jo je izvedla Ozna za mesto Rovinj maja 1945, takoj po zavzetju mesta. Upravitelj imetja se je po odvzemu le-tega pritožil Oblastni upravi ljudskih dobrin za Istro, zato so se oblasti takoj odzvale z dopisom poverjeniku Ozne za Istro Božu Glažarju – Maksu, ki jih je napotil na tajništvo Oblastnega NOO za Istro, kjer je bil seznam predmetov. Zadeve so se začele vrteti v krogu, odgovornost pa se je selila z urada na urad. Petar Radošević, poverjenik Ozne za mesto Rovinj, ki je izvedel konfiskacijo, je v svoji izjavi Oblastnemu NOO za Istro namignil, da je večino najdenih stvari grofice na otoku Sv. Andrije izročil

skega korpusa, 3. 7. 1945 o protiobveščevalni dejavnosti in sledenju sumljivih oseb na območju Julijske krajine; WO 204/1887. Yugoslav operation, HS/AFHQ/2448/9, junij–julij 1945.

³² DAP, ONO Buje (1945), šk. 7. Poročilo Oblastne uprave narodnih dobrin (OUND) pri tajništvu ONO Buje, Javnem tožilcu za Istro v Labinu, 18. 6. 1946, št. 3333; TNA, WO, 204/11279, Telegraf, 9. 6. 1946 (NAF) 1159; Telegraf, 10. 8. 1946, št. 586; Memorandum Načelnika štaba Zavezniške vojske, 13. 7. 1946; TNA, WO, 204/11300, Telegraf, 1. 11. 1946.

³³ HR-DAP, ONOO (1945), šk. 9, Poročila po okrajih: ONO Buzet, 1. 6. 1945.

³⁴ HR-DAP, ONOO (1945–1946), šk. 9, Poročilo Upravnega oddelka v Pazinu, 5. 8. 1945.

svojemu nadrejenemu Božu Glažarju, medtem ko je en zunajkrmni motor obdržal za službene potrebe.³⁵ Takšno anarhično in kaotično stanje je trajalo določen čas tudi po ustanovitvi Uprave ljudskih dobrin, ki je prevzela upravljanje in odgovornost nad konfisciranim imetjem.

Do decembra 1946 je bilo popisano in ocenjeno imetje 26 oseb s seznama »sovražnikov ljudstva« in »vojnih zločincev«, od katerih so bili nekateri likvidirani, nekateri pa so prebegnili v Italijo. To so bile v glavnem osebe iz različnih mest z območja bujskega okraja, kot so Umag, Valica, Buje, Kaštel, Kanegra, Krasica, Bašanija, Grožnjan, Završje, Lovrečica in Novigrad. Okrajna Uprava ljudskih dobrin je prevzela 63 sekvestriranih imetij (zemljišč), od katerih je del že dala v začasno upravljanje posameznikom, družinam ali zadrugam.³⁶

Ozna je prek ovaduhov izvajala nadzor nad premožnejšimi Italijani v coni B, pa tudi v coni A. Ovaduhom in agentom Ozne v coni A je bil glavni cilj infiltrirati se v organizacije beguncev in optantov ter zapisovati, kaj govorijo o jugoslovanskih oblasteh, ureditvi ipd. Druga naloga, ki je bila zaupana posebnim, usposobljenim agentom ali izsiljevanim pripadnikom kvizlinških enot, je bilo iskanje vojnih zločincev in njihova likvidacija.³⁷

Represivna dejavnost Ozne do istrskega duhovništva je bila v skladu s splošno protiklerikalno politiko nove oblasti. Odnos komunistične oblasti do Cerkve v Istri je bil posledica splošnih povojnih političnih gibanj in procesov ter odnosa do Vatikana, pa tudi odnosa osrednjih jugoslovanskih in hrvaških partijskih organov do tega vprašanja v okvirih gradnje socialistične ureditve. To je treba poudariti, da bi preprečili pavšalne in popačene ocene, da je oblast v Istri svoj odnos do Cerkve gradila najprej na nacionalni netoleranci do Italijanov, potem pa tudi na ideoloških frazah o duhovništvu kot apriornem sovražniku »nove družbe« in komunizma.³⁸

Na Hrvaškem je obdobje od leta 1945 pa do vse do konca prve polovice šestdesetih let predstavljalo čas »nesporazumov in odprtih spopadov« komunistične oblasti s Cerkvijo.³⁹ Ta periodizacija je bila v Istri nekoliko drugačna zaradi specifičnih političnih razmer. Čas nesporazumov in odprtih spopadov se je začel leto pozneje, vrhunec pa je dosegel leta 1947 in 1948. Razlika izhaja iz dovcerajšnjega protifašističnega zavezništva, v katerem je hrvaška duhovščina igrala eno pomembnejših vlog. Spopadi oblasti in Cerkve so se sorazmerno zaostrovali s ohlajanjem odnosov jugoslovanskih zveznih oblasti in Vatikana.⁴⁰

»Neelastičnost« nove oblasti se je še posebej čutila v odnosu do duhovnikov in

³⁵ HR-DAPA, ONOO (1945), šk. 10, Pisarniško poslovanje: Mestni NO Rovinj, 31. 7 1945, št. 1538; OULD za Istro, 25. 9. 1945, št. 964/45.

³⁶ HR-DAP, ONO Buje (1945), šk. 7, Poročilo, 8. 12. 1946, št. 35/46.

³⁷ TNA, WO, 204/12973. Poročilo, 2. 9. 1945, št. 1881; 204/12871. OZNA activity. Poročilo, 7. 3. 1946. Brief for Preliminary Interrogation of OZNA Suspects.

³⁸ Colummi, Ferrari, Nassisi, Trani, Storia di un esodo, str. 398–399.

³⁹ Jure Krišto: Katolička crkva u totalitarizmu (1945–1990). Razmišljanja o Cerkvi na Hrvaškem pod komunizmom. Zagreb 1997, str. 39; Zapisnici Politbiroa CK KPH, str. 322–333.

⁴⁰ HR-DAPA, ONOOI (1945), šk. 541, Zapisnik s seje ONOO za Istro, 20. 7. 1945.

Cerkve po Škofovski konferenci 20. septembra in Pastirskem pismu 22. septembra 1945, s katerim se zavrača agrarna reforma, postavljajo pa se tudi pogoji sobivanja Cerkve in komunistične oblasti.⁴¹ Tako je, na primer, že januarja 1946 poreško-puljski škof Raffaele (Raphaele) Mario Radossi od pokrajinskih oblasti želel izvedeti, kakšen je status Cerkve v novem družbenem redu v zvezi s pravicami lastništva škofije, podpore duhovnikom in dušebrižništva ter pravice škofije do nepremičnin, ki so ji do tedaj pripadale.⁴² To so ključne težave, o katerih komunistična oblast dolgo ni hotela uradno razpravljati s Cerkvijo.

Mnogo resnejše stvari so se začele dogajati na začetku leta 1946. Iz pisma župnika Toma Banka, aktivnega udeleženca NOV, s 3. marca 1946 na Tinjanštini, so se nadaljevali neugodni procesi popisovanja »reakcionarjev«, te popise pa so dostavljali Ozni. Zaradi teh dogodkov nikomur ni bilo prijetno in zelo hitro je zavladal splošni strah pred uvrstitvijo na tajni seznam. Nihče ni vedel, kdo popisuje in po kakšnih kriterijih. Tako je bila usoda ljudi odvisna od ene osebe, nepreverjenih denunciacij in ogovarjanj. Če se je nekdo pojavil na tajnem seznamu »sovražnikov ljudstva«, se je njegovo življenje temeljito spremenilo, še posebej, ker je bila javna skrivnost, da so nezakonito usmrčeni tudi tisti, ki niso bili kolaboracionisti, ampak se preprosto niso strinjali s politiko NOV. Ljudski duhovnik, narodnjak, domoljub in kasnejši ljudski zastopnik župnik Tomo Banko je obvestil Oblastni NOO za Istro, da »od sinoči (2. 3. 1946, op. a.) datirajo tožbe tistih, ki so slišali, kako se po Tinjanu šepeta o neka-kšni listi proskribiranih, ki naj bi bila sestavljena v Tinjanu, nahaja pa se na Ozni v Pazinu, z imeni 24 reakcionarjev, med katerimi naj bi bil tinjanski župnik. (Ta novica naj bi podkrepila vam že sporočene grožnje, da bodo duhovniki likvidirani takoj, ko bodo povlečene meje).«⁴³

Ljudstvo je to dojelo zelo resno, tako kot tudi župnik Banko, ki se je po grožnjah tudi sam bal za lastno življenje. Da se je njegovo ime znašlo na tajnem seznamu, ga je silno presenetilo, ker je bil po osvoboditvi v lojalnih, celo s simpatijami prežetih odnosih s partizanskimi oblastmi. Banko v svoji nadaljnji obrambi navaja, da je od duhovnikov zbiral podpise za Zavezniško komisijo, s katero so zahtevali pripojitev Istre Hrvaški. O popisovalcu govori kot o »norem zlikovcu«, ki se »spušča v priprave za klavnico, kot da nima bolj pomembnega dela«. Banko je zatrjeval, da ga ljudje poznajo, da vedo, kakšen je bil prej, in da so sklenili, da niti ne more delati drugače, kot dela.⁴⁴ Po aretaciji zagrebškega nadškofa Alojzija Stepinca septembra 1946 in njegovi obsodbi na začetku oktobra istega leta so se odnosi odprto zaostri in se spremenili v sovražno obtoževanje.

Okrajno sodišče v Pazinu je aprila 1947 duhovniku Franju Šteglu prepovedalo poučevanje verouka na območju Mestnega narodnoosvobodilnega odbora Trviž. Že

⁴¹ Prav tam; HR-DAPA ONOO, Oddelek socialne politike OSP (1946–1947), šk. 2, Pismo Bože Milanovića ONOO za Istro, 23. 4. 1946; Pismo poreško-puljskega škofa Raffaela Radossija, 10. 1. 1946. ONOO za Istro.

⁴² Prav tam.

⁴³ Prav tam, (1945.), šk. 2, Pismo, 3. 3. 1945.

⁴⁴ Prav tam, šk. 2, Pismo, 3. 3. 1945.

na začetku maja je Zbor svečnikov sv. Pavla za Istro kot stanovska organizacija protestiral pri predsedstvu Okrožnega ljudskega sodišča v Labinu in pri Oblastnem NO za Istro, naj se razveljavi sodba okrajnega sodišča v Pazinu. Svojo zahtevo so duhovniki podkrepili z naslednjimi razlogi: »Še nikoli se ni zgodilo, da bi sodišče duhovniku prepovedalo bistveni del njegovega stanovskega delovanja. Če se med poukom verouka zgodi kakšno protizakonito dejanje, ima sodišče na voljo dovolj drugih kazni za preprečevanje le-tega. Zato prepoved o pouku verouka niti ni potrebna, v nobenem primeru pa ni pravična, saj takšne prepovedi ne spadajo med kompetence države ali sodišča, ampak samo cerkvenih oblasti.«⁴⁵

Obsodbe duhovništva, ki ni sodelovalo, ali pa se je do nove oblasti obnašalo naspotujoče, so prihajale tudi iz vrst samega duhovništva. Duhovnik Srečko Štifanić iz Sovinjaka je kot ljudski zastopnik buzetskega okraja na seji Oblastne skupščine 10. maja 1947 napadel »neljudske« duhovnike, ki so se oddaljili od svojega ljudstva, in poudaril, da ni v ljudskem interesu, da se cerkvena in državna oblast prerekata ali da obstaja nesporazum.⁴⁶ Kljub temu so bili v sestavi oblasti v Istri duhovniki, ki so se vključili v politično življenje, kot je bil Štifanić (Toma Banko in Viktor Herak sta bila odbornika Oblastnega NOO za Istro).⁴⁷

Grožnje duhovnikom s strani delavcev Ozne in njihovih ovaduhov so bile v tem času vse pogostejše in vse bolj resnične. Zapisani so tudi prvi napadi nanje, vse do sojenja duhovnikom za protidržavno aktivnost in umora Miroslava Bulešića v Lanišću. Ta uboj je ostal v kolektivnem spominu istrskega prebivalstva kot vrhunec netolerance tedanje komunistične oblasti do Cerkve v njeni odločenosti, da se dokončno vsili kot edina družbena avtoriteta.⁴⁸

3. Obveščevalna, subverzivna in represivna dejavnost Ozne/Udbe in KOS

O dejavnosti Ozne v Julijski krajini lahko najdemo obilico informacij v britanskih in ameriških poročilih voditeljev obveščevalne službe Zavezniške vojne uprave v coni A Julijske krajine, v coni A STO in v Italiji. V obdobju od 1945 do začetka 50. let je zavezniška vojaška obveščevalna služba v sodelovanju z italijansko obveščevalno službo spremljala aktivnost resničnih pa tudi možnih agentov Ozne, kasneje Udbe, in KOS na območju celotne Italije, še posebej pa na območju Julijske krajine oziroma v slovenskem in hrvaškem delu Istre. Le majhno število pa se jih je ukvarjalo z njeno dejavnostjo v hrvaškem delu Istre, ki je z mirovno pogodbo z Italijo februarja 1947 pripadla Jugoslaviji ali postala del v cono B STO (okraj Buje). Vsi dokumenti so bili zaradi nenatančnosti vsebine, napačno napisanih imen in interpretacij deležni večkratnega preverjanja in znanstvene kritike.

Marca 1946 je bila Ozna reorganizirana, in sicer na civilne in vojaške službe, ki

⁴⁵ HR-DAPA, ONOO (1947), šk. 3, Dopis, 3. 5. 1947, št. 25; 5. 5. 1947, št. 27.

⁴⁶ HR-DAPA, ONOO (1947.), šk. 1, Zapisnik seje ONOOI, 10. 5. 1947.

⁴⁷ Prav tam, Zapisnik zadnje seje ONOOI, 4. 10. 1947.

⁴⁸ Mate Žmak-Matešić: Krvava krizma Lanišće 1947. Lanišće 1997, str. 104. Del obtožnice z 22. septembra 1947, št. 50/47, str. 105. Del obtožnice z 22. septembra 1947, št. 50/47.

so dobile nova imena: Uprava za raziskovanje in dokumentacijo in Uprava državne varnosti (Udba) sta postali civilni instituciji, pri vojski pa sta ostali Vojaško obveščevalna služba (VOS) in Kontraobveščevalna služba (KOS). KOS je bil šele leta 1955 preimenovan v Organ varnosti (OV) Jugoslovanske ljudske armade (JLA).

Obveščevalne službe pri Zavezniški vojaški upravi v coni A Julijske krajine so bile posebej zainteresirane za slovensko in hrvaško Ozno/Udbo, še posebej, ker sta bili najpomembnejši za obveščevalno in vohunsko dejavnost v Julijski krajini. Po britanskem dokumentu je slovenska Ozna svoje podružnice namestila v Ajdovščini, Vipavi, Trstu, Gorici in Koprju, medtem ko je hrvaška svoje namestila v Opatiji, Pulju, Pazinu in Poreču (Rovinj, Mali Lošinj, Labin se sprva, na primer, ne omenjajo, čeprav so imeli poverjeniki Ozne tudi v teh mestih svoja središča – op. a.).⁴⁹ V drugih dokumentih z začetka marca 1946, kot je poročilo obveščevalne službe pri Štabu zavezniških sil, pa se omenjajo podružnice Ozne v Rovinju, Labinu, Divači, Ajdovščini, Koprju, Vodnjanu, Fažani, Pazinu, Susku, Pulju in Gorici, ki so imele več kot 150 agentov. V rovinjskem uradu Ozne pod poveljstvom Francesca Godine (Franjo Godina) je bilo na primer pet agentov, toliko kot v tržaški podružnici, imenovanih s kodnimi imeni.⁵⁰ Čeprav je približno v tem času cela organizacija Ozne doživljala transformacijo, so ji zavezniške obveščevalne službe skoraj do konca leta 1948 služile pod starimi nazivi in vztrajale pri organizacijski strukturi, ki ni več obstajala.⁵¹ Aktivnost agentov Ozne/Udbe in KOS je bila med letom 1946 raznolika in zelo intenzivna; od oboroženih akcij, tihotapljenja orožja iz cone B v cono A, do novačenja ljudi in ustvarjanja slabe volje domicilnega prebivalstva do zavezniških vojaških oblasti ipd.⁵² Njihova aktivnost in organizacija sta bili povsem naključno prvič podrobneje odkriti med lovljenjem tihotapcev na Jadranu v obdobju junij–september 1946, takoj zatem pa tudi v begunskih in ujetniških taboriščih po Italiji, v katerih so iskali vojne zločince, večinoma privrženca in člana četniškega in ustaškega gibanja, ali pa so zagovarjali »jugoslovansko komunistično idejo«. ⁵³ Kar najprej naredi močan vtis, je dejstvo, da je za jugoslovansko tajno službo delalo tudi nemajhno število Italijanov, članov italijanske komunistične partije, pa tudi nekomunistov.⁵⁴

Po izbruhu spopada s Stalinom junija 1948 je Vittorio Vidali, eden od vodij italijanskih komunistov v Trstu, reorganiziral Komunistično partijo STO in Slovensko-italijansko protifašistično unijo, iz katere so bili izključeni vsi, ki so bili naklonjeni

⁴⁹ TNA, WO 204/12871. OZNA activity. Poročilo, 7. 3. 1946. Brief for Preliminary Interrogation of OZNA Suspects.

⁵⁰ TNA, WO 204/12823. OZNA Policy and Directives. Poročilo, 7. 3. 1946.

⁵¹ TNA, WO 204/12871. OZNA activity. Poročilo, 7. 3. 1946. Brief for Preliminary Interrogation of OZNA Suspects.

⁵² TNA, WO 204/12973, september 1946.

⁵³ TNA, WO 204/12973. Poročilo št. 3371/1/A-2 Jugoslav Extremist. Poročilo polkovnika G-2 pisarne Earla B. Nicholasa Štabu Zavezniških sil, 10. 6. 1946; Kopija komunističnega propagandnega pisma, podpisanega s strani generala Miodraga Damjanovića; NA, WO 204/12871. OZNA activity. Poročilo CIC-a, 20. 1. 1947.

⁵⁴ TNA, WO 204/12973. Poročilo, 20. 6. 1946.

Titu.⁵⁵ Po prvi resoluciji IB konec junija 1948 je del aktivnih kot tudi aretiranih agentov Udbe in KOS ostal v Italiji, sprejel resolucijo in nadaljeval obveščevalno delo za ZSSR, včasih celo kot dvojni agenti.⁵⁶ Aretirani agenti, ki so se priklonili Stalinu, so zahtevali politični azil v Italiji, a samo nekaterim je uspelo ostati in se kasneje premakniti na Madžarsko. Beg se je posrečil npr. Božu Glažarju, načelniku Ozne za Istro, in Albertu Svetini, načelnik Ozne v Ajdovščini, ki sta uspešno prebegnila na Madžarsko ali v Romunijo, medtem ko so ostale po izpustitvi iz zapora vrnili v Jugoslavijo.⁵⁷ O samem spopadu Komunistične partije Jugoslavije in njenega vodstva ter Vsezvezne komunistične partije boljševikov (s katero so bile solidarne ostale evropske in nekatere zunajevropske komunistične stranke) leta 1948 in 1949 je bilo veliko napisanega, čeprav še danes odkrivamo posamezne pomembne podrobnosti.⁵⁸ Še vedno pa so ostale nepojasnjene usode malih, navadnih ljudi, večinoma članov komunistične partije, zmedenih *aparatičkov*, ki se niso pravočasno znašli, tistih, ki niso bili dovolj politično pismeni, ali pa tistih, ki niso mogli čez noč zavreči tistega, v kar so kot komunisti vse svoje politično življenje tako trdno verjeli. Resolucija je nedvomno izzvala močno politizacijo prebivalstva, pa tudi polarizacijo članstva komunistične partije. Izrekanje za IB ali obtožba za IB-dejavnost se je po zakonu kvalificiralo kot kaznivo dejanje izdaje države in ljudstva; tako so bile tudi kazni skladne s težo tega dejanja. V Istri je bilo to obdobje burno in je poleg političnih nosilo tudi elemente gospodarske, socialno-nacionalne in kulturne represije, a večina prebivalstva je vseeno stopila na stran Titove politike neodvisnosti od ZSSR.

Junija 1948 je v hrvaškem in slovenskem delu Istre (cona B STO) resolucija Informbiroja povzročila resne motnje in nestrinjanja v komunističnem gibanju. Vodstvo hrvaške komunistične partije za Istro in osrednji organ oblasti za Istro nista imela pozitivnega političnega mnenja o delavskem gibanju v mestih zahodne Istre, še posebej v mestih Novigrad, Poreč in Rovinj, če zanemarimo delavska gibanja v Izoli, Piranu in Kopru, ki so potekala v slovenskem delu cone B STO.

Glavne značilnosti boja med večino lokalnih informbirojevcev in protiinformbirojevsko manjšino, »titini« ali »titisti«, imenovano, so bili brezobzirni medijski pa

⁵⁵ TNA, Kabinet premierja (CAB), 129/34. *Comunism in contries outside the Soviet orbit*, 24. 3. 1949.

⁵⁶ Prav tam.

⁵⁷ Prav tam; prav tam, CAB, 129/64, Poročilo, 2. 11. 1953.

⁵⁸ Ivo Banac: *Sa Staljinom protiv Tita : informbirojevski rascjepi u jugoslavenkom komunističkom pokretu*. Zagreb 1990; Leonid Gibjanskij: *Mosca, il PCI e la questione di Trieste (1943–1948)*. V: *Dagli archivi di Mosca. L'URSS, il Cominform e il PCI 1943–1951*. Roma 1998, str. 85–134; Leonid Gibjanskij: *The Soviet-Yugoslav Split and the Cominform*. V: *The Establishment of Communist Regimes in Eastern Europe, 1944–1949*. Boulder 1998; Berislav Jandrić: *Djelatnost sljedbenika rezolucije informbiroa u Hrvatskoj 1948–1953*. V: *Časopis za suvremenu povijest*, 1994, št. 2, str. 317–336; Dragan Marković: *Istina o Golom otoku*. Beograd-Ljubljana 1987; Dragan Marković: *Zašto su smenjeni. Političke krize u Jugoslaviji*. Beograd-Ljubljana 1987; Miodrag Marović: *Tri izazova Staljinizmu*. Opatija 1983; Miodarag Nikolić: *Informbiro, zv. I-II*. Zagreb 1989; Sergio Segio: *Una vita in prima linea*. Milano 2006, str. 65–75; Nevenka Troha: *Politični položaj v koprskem okraju cone B Svobodnega tržaškega ozemlja v prvem letu po objavi resolucije Informbiroja (1948–1949)*. V: *Prispevki za novejšo zgodovino*, 1999, št. 2, str. 143–156.

tudi fizični napadi na politične nasprotnike, politični kriminal, teroristična dejanja in umori. Eden drugega so obtoževali sodelovanja z nacisti, izdajstva, kolaboracionizma, se zmerjali s »fašisti«, »imperialistični vohuni«, »britanskimi« ali »ameriškimi agenti«, se obsojali za izdajstvo v vojni, »strahopetno držo pred sovražnikom« ipd. Te obtožbe so bile najpogosteje lažne, sodni procesi pa zrežirani. Vse to se je dogajalo kot po scenariju iz najhujših let Stalinovih čistk. Pregovor »klin se s klinom zbija« je v tem obdobju dobil svojo potrditev. Idejnega nasprotnika je bilo treba najprej diskreditirati, potem pa ga brezobzirno odstraniti. V nasprotju z oblastmi v coni B STO in območji, ki jih je kontrolirala VUJA, kjer so bili v sistem represije do političnih nasprotnikov vključeni tudi sodni organi, privrženci resolucije IB v coni A STO niso mogli pričakovati pomoči od tamkajšnjih zavezniških vojaških oblasti. Sicer pa so bile politične razmere v coni B STO bolj zapletene in napete. Ton političnim razmeram so dajali mednacionalni odnosi in neurejen državnopravni status. Povojne volitve za narodnoosvobodilne odbore v Okraju Koper so bile izpeljane tako, da so bili iz njih izključeni vsi »elementi, ki so se s prevaro infiltrirali, nato pa delovali proti narodu«. ⁵⁹

Dopis Okrožnega odbora SIAU za Istro s 6. julija 1948 okrajnim odborom SIAU Buje in Koper, ki ga je sestavil Oskar Venturini, je bil ključen pri razumevanju odnosa italijanskega dela projugoslovanske in protitovske struje komunističnega gibanja v Istri in Julijski krajini. V tem dopisu so bili namreč odločno napadeni »nekateri, ki nikoli niso bili iskreni in ki so jih v naše vrste prinesli oportunistem, ambicija, stremljenje k položajem«. Gre za »tiste, ki lahko pljunejo na vse sveto, za kar so naši borci prelili kri«. Za jugoslovansko strujo so bili vsi tisti, ki so podpirali Vidalija, »agenti italijanske nacionalšovinistične reakcije in kontrarevolucije, sovražniki socializma, ki so skupaj z reakcijo sabotirali proizvodnjo /.../, ali pa so terorizirali narod«. ⁶⁰ Iz vsega tega je sledilo naslednje: ali si bil za ljudsko oblast ali pa proti njej, kar se je poistovetilo z nekim drugim dvomom – za socializem ali proti njemu. Če si bil nasprotnik ljudske oblasti in titoistične koncepcije razvoja nove družbe, potem si bil tudi nasprotnik socializma. Zelo enostavna politična formula, ki ni dopuščala nevtralnosti. Že prej je SIAU pokazala, da je na politični platformi razrednega, ne pa nacionalnega boja. Vidalija so podpirali komunisti – Italijani v Izoli in Piranu, in to v samem vrhu okrajnega in okrožnega odbora Komunistične partije in drugih političnih združenj. Posebno vlogo v protijugoslovanskem informbirojevskem bloku je odigral eden od najuglednejših italijanskih komunistov v tej regiji, Giorgio Iaksetich. Svojo protijugoslovansko propagando v coni B STO je utemeljil na »terorju« projugoslovanske stranke oziroma Udbe, ki pa je bila kasneje od vseh državljskih protitalijanskih strank sprejeta kot glavna propagandna tema. ⁶¹

Komunistično vodstvo cone B STO je septembra ocenilo stanje komunističnih

⁵⁹ Prav tam, str. 144.

⁶⁰ Pokrajinski arhiv Koper (PAK), Fond Okrožnega odbora SIAU za Istro (OO SIAUI) (1948), šk. 2; šk. 4.

⁶¹ Prav tam, šk. 2.

organizacij in delavskega gibanja v Piranu kot nezadovoljivo. Z isto oceno, z dodatkom oportunitizma, so bili ocenjeni komunisti in delavci v Izoli, ki so sprejeli resolucijo IB, za kar je bil obdolžen tržaški komunistični vodja Vittorio Vidali.⁶² Večje število članov Okrajnega odbora Enotnih sindikatov, Okrajnega komiteja komunistične mladine, SIAŽZ (Slovansko-italijanska antifašistična ženska zveza), SIAU in Okrajnega komiteja Komunistične partije STO je bilo zaradi sprejetja resolucije najprej izključeno, nato pa tudi aretirano.⁶³ Ker je bil položaj iz dneva v dan hujši, so mnogi delavci in državljani, ki niso imeli zveze s komunističnim gibanjem, zapuščali mesta in odhajali v Trst.⁶⁴

Hrvaški in italijanski tisk 1948 in 1949 v Istri ni posebej označeval protiinformbirojevske kampanje v vrstah jugoslovanskih komunistov. Vse leto 1948 (po prvi resoluciji) in vse do druge resolucije leta 1949 je Glas Istre prinašal članke »Iz bratske Sovjetske zveze«, v katerih so poveličevali delovne zmage sovjetskih komunistov in uspešnost sovjetskega režima. Ob tem je časopis večkrat prinašal govore Josipa Broza Tita in ostalih komunističnih vodij, v katerih je bil pojasnjen »nesrečni nesporazum«.⁶⁵ Že po drugi resoluciji takšnih člankov ni bilo več, a zanimivo je spremljati, kako je v političnem besednjaku in še posebej v obnašanju v Istri pojem »resolucije« zavzemal vse pomembnejše mesto. Med letom 1949 so vse organizacije Ljudske fronte, oblasti in komunistične organizacije sprejemale svoje »resolucije«. Pojem *stalinizma* se je uporabljal za vse negativne družbene in gospodarske pojave, kot na primer neizpolnjevanje petletnega plana, tihotapljenje tobaka, prostodušno kritiko ali posmehovanje oblasti, osebno nestrpnost, pa celo bolj progresivne ideje družbenega ali gospodarskega razvoja, ki bi kazale na nesposobnost aktualne oblasti.⁶⁶

Aretacije in sojenja večinoma italijanskim komunistom za »trockizem« so v nekaterih primerih skrivala politični obračun z »meščanskimi italijanskimi nacionalističnimi elementi«. Vendar to ni bilo pravilo. Nekomunisti v vrstah Ljudske fronte načeloma niso tragično končali kot so člani komunistične partije. Dejstvo je, da so v Istri najbolj umirali komunisti, Italijani, ki so bili zdaj člani KPH, in Hrvati, ki so bili predvojni člani KPI. Razlog je jasen: KPI je sprejela resolucijo IB, tako da nekdanjim članom italijanske komunistične partije niso več mogli zaupati. »Nastradali« so tudi tisti, ki niso molčati o krivicah in so upravičeno kritizirali pojav birokratizacije partije, samovoljo lokalnih funkcionarjev, nesposobnost in amaterizem oblasti. Takšno usodo je doživel tudi popolnoma nedolžen komunist, Labinčan Nico Pitacco, ki je že v vojni imel neprijetnosti zaradi svojega poznanstva z italijanskim komunističnim vodjo Lelijem Zustovichem (ki so ga likvidirali partizani). Bili so politično izolirani in aretirani ter poslani na »prevzgojo« večinoma starejši, čeprav je bilo tudi

⁶² La nostra lotta, 11. 9. 1948, Il popolo del circondario istriano difendera il potere conquistato nella guerra di liberazione.

⁶³ Prav tam; Il Lavoratore, 27. 8. 1948, I trotzkisti arrestano ad Isola i veri amici dell'Unione Sovietica; 28. 8. 1948, Si prepara qualche attentato per incolpare ed arrestare compagni.

⁶⁴ Il Lavoratore, 3. 9. 1948, Costretti a lasciare la zona B Iaksetich, Burlini, Bacichi e Semilli.

⁶⁵ Glas Istre, Izjava CK KPJ, 9. 7. 1948, št. 71; 24. 12. 1948, št. 95, Iz bratskog Sovjetskog Saveza.

⁶⁶ DAP, NOK Pulj (1948); šk. 10.

nekaj mlajših komunistov in skojevcev. Njihovo bivanje v kaznilnicah je zgodba zase, posledica pa je bila po navadi družbena in politična izolacija.

Nekatere iz vrst stare garde komunistov je ubila Udbe med preiskavo v preiskovalnem zaporu v Pulju. Med njimi je bil italijanski komunist iz najzgodnejšega obdobja ustvarjanja komunističnega gibanja Pietro Renzi, pa tudi predvojna komunistična Josip Diminić in Francesco Godena (Godina, nekdanji poverjenik Ozne za Rovinj).⁶⁷ Večina aretiranih je bila obsojena na »krajše« (3–5 let) zaporne kazni, kot na primer Ferruccio Nefato ali Sergio Segio, član mestnega komiteja KP, tajnik mestnega odbora SIAU za časa angloameriške uprave, predsednik Italijanske skupnosti za Pulj in velika avtoriteta med mlajšim članstvom. Nekateri pa so bili obsojeni na dolgoletne zaporne kazni s prisilnim delom in petletno izgubo državljskih pravic, kot na primer poročnik Petar Radošević, referent V. odseka oddelka Udbe za mesto Pulj, kasneje pa poverjenik Udbe na Lošinju.⁶⁸

Povojnega načelnika Ozne/Udbe za Istro Boža Glažarja – Maksa, ki so ga sovjetski obveščevalci novačili, medtem ko je stanoval v Jugoslaviji, so zaradi suma premeštili na delovno mesto direktorja ladjedelnice Uljanik, da bi lažje nadzirali njegovo delo, a mu je s pomočjo Vidalijevih privržencev uspelo pobegniti v Trst, od koder je odšel na Madžarsko, kjer je nadaljeval politično dejavnost. Glažar se je predhodno povezal z Ninijem Bašanićem, ki mu je na Labinštini uspelo izoblikovati relativno številčno skupino informbirojevcev. Po aretaciji Ninija Bašanića je skupina razpadla, še posebej zato, ker so bili »privrženci« premeščeni na razna delovna mesta po Istri, in to na položaje, na katerih so lahko bili pod nadzorom Udbe. Drugi primer se nanaša na komunističnega funkcionarja Perojca Lazo Ljubotina, ki je zaradi svojih simpatij do ZSSR in Stalina prav tako končal v zaporu.

Večina informbirojevcev, ki so bili aretirani ali so pobegnili iz Istre, je bila članov KPH, od tega je bila velika večina predvojnih članov Komunistične partije Italije, pa tudi udeležencev osvobodilnega boja. Torej, večina informbirojevcev je bila politično zgrajena s trdnimi prepričanji o možnostih »svetovne revolucije« in potrebi internacionalizma. V tem pogledu je zanimiv primer doseljenih Italijanov, komunistov iz Italije, v večini iz Tržiča (Monfalcone) in Milj (deloma prostovoljno deloma pa zaradi pregona so se izselili v Istro in na Reko), ki so se kot strokovni delavci zaposlili v Uljaniku ali reški ladjedelnici. Večina jih je bila zaradi neprikritega simpatiziranja z ZSSR in Stalinom aretirana 1948 in 1949 ali pregnana v Zenico.⁶⁹

Kakšnih dvesto aretiranih v hrvaškem delu Istre od leta 1948 do 1950 v razmerju s številom članov KPH kaže resnost znotraj komunističnega spopada na tem majh-

⁶⁷ Franjo Nefat: Slučaj fojbi ne trebaju rješavati političari nego povjesničari. V: Glas Istre, 18. 4. 2000. V istem puljskem zaporu, kjer so med vojno preiskovalci SS ubili komunističnega Giorgija in Merigiolija.

⁶⁸ Hrvatski državni arhiv v Zagrebu (HDA), Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične Republike Hrvatske, Služba državne varnosti (RSUP SRH SDS), šk. 1561, f. 011-3: Popis pripadnikov UDB-e aretiranih in sojenih po liniji IB-a od junija 1948 do maja 1952.

⁶⁹ Zapisnici Politbiroa CK KPH, str. 503–504: Zapisnik seje biroja CKKPH, 6. 8. 1948; Zapisnik seje biroja CK KPH, 16. 9. 1948, str. 519–521.

nem, a politično pomembnem in tedaj še vedno spornem prostoru.

Na koncu se je največje število nekdanjih članov KPH, ki so se izrekli za resolucijo IB, umaknilo iz politike. Ker pa se niso priključili ilegalnim organizacijam, niso bili sankcionirani, razen tega, da so jih še dolgo po teh dogodkih nadzirali pripadniki Udbe oziroma Službe državne varnosti. Navadno nekdanji partijski člani, v nasprotju s funkcionarji, po prestani zaporni kazni dalj časa niso mogli najti službe, vsaj ne v kraju bivanja. Večji del nekdanjih skojevcev in mladih članov partije je zato zapustil Istro, nekateri pa so kasneje odšli v eno od čezmorskih držav.

Začelo se je novo obdobje razvoja države in Partije, v katerem je politika represije imela pomembno vlogo, ki pa je dobivala tudi neke druge družbene, gospodarske in politične oblike.

Darko Dukovski

REPRESSION, CRIMES AND WRONGFUL ACTS OF THE MILITARY AND CIVILIAN
AUTHORITIES IN THE CROATIAN PART OF ISTRIA 1945–1950

S u m m a r y

In the five-year post-war period Istria went through processes of state-legal transition, that is, through the processes of unification with Croatia and Slovenia within Yugoslavia. During this very sensitive period, in the circumstances of the division of its territory, uncertainty, socio-political transformation, and formation of the new government, numerous wrongful acts, instances of repression and crimes against anyone attempting to slow down or put a stop to these processes took place.

The goal of the main political processes was to establish and strengthen the new people's authorities under the supervision of the Military Administration of the Yugoslav Army in the transitional period of Istria's unification with Yugoslavia or Slovenia and Croatia. During this time the foreign-political tensions and national-ideological division of the people were quite evident. In the short post-war period the people's authorities were not completely communist, even though they acted under the supervision of the Party structures. The Party's control had not yet been completely established. In this sense the repression against political opposition was also not exclusively communist. Certainly in the area controlled by the Military Administration of the Yugoslav Army the revolutionary social changes were introduced immediately, very often encountering the resistance of the population – Italian as well as Croatian and Slovenian.

Thus the repression was aimed against the former wartime enemies, war criminals, collaborators, fascists, ideological-political and national enemies, recent allies and comrades in arms – all those who would in any way whatsoever hinder or interfere with the implementation of the political directives of the Party.